

Нил Балфур (Neil Balfour)

Лондон

Кнез Павле Карађорђевић

Кнез Павле је био мој таст и мој пријатељ. Он је био човек коме сам се дивио и волео га за живота и чију успомену и данас поштујем. Из тог разлога вам се данас и не обраћам као историчар, објективан и непристрасан док учествујем у расправи, већ као неко ко је био довољно срећан да у свом раном животу присно упозна кнеза Павла, као неко ко је предано истражио главне догађаје из његовог живота, и као неко ко верује да тај честити и обдарени човек заслужује часно место у српској, југословенској и европској историји.

Кнез Павле је рођен 1893. године као син кнеза Арсена Карађорђевића и књегиње Ауроре Демидов. Арсен је био професионални војник и провео је највећи део живота борећи се у разним ратовима, у суштини незаинтересован за своју жену и сина. Аурора је била несрећна супруга и неадекватна мајка.

Није прошло много и мали Павле се нашао у Женеви, настањен као стални гост са својом дадиљом у домаћинству свога стрица, изгнаног кнеза Петра. Навршивши три године, Павле је своју мајку видео још само два пута. Једном када је имао око шест година, на Женевском језеру, на броду, када га је мајка дуго привијала на груди, и опет једном с неких осам година, на једној железничкој станици, којом приликом је она сишла из вагона, пољубила га и загрлила, па потом нестала у одлазећем возу.

С десет година, пошто је последњи Обреновић искасапљен и бачен кроз прозор, Павле је дошао у Србију с двором Карађорђевића. Ту је дечак, сада без своје вољене дадиље, живео практично у касарнском окружењу, које није било по његовој мери.

По завршетку школовања у Београду, кнежевић Павле одлази у Енглеску, где је добио (не без великих тешкоћа и приличног напора који је морао да уложи код дипломатског кора у Београду да би обезбедио подршку и спонзорство за себе) место на колеџу Крајст черч (Christ Church College) у Оксфорду. Није претеривање рећи да је три године које су уследиле кнежевић Павле запамтио као најсрећније у свом животу. Био је у прилици да упозна и да постане пријатељ с једном целом генерацијом британских лидера и да буде прихваћен од британског естаблишмента. А што се њега лично тицало, заљубио се у енглески начин живота.

Познат по својим беспрекорним манирима, мирном шарму и страсти за уметност, делио је своје време између два јасно одређена, али ипак повезана света: једног аристократског и врло британског, и другог, уметничког и интернационалног.

С избијањем рата 1914. године морао је да се врати у Србију где је из прве руке доживео хаос и патње које рат доноси.

С окончањем ужасне кланице Првог светског рата и пошто му је брат од стрица Александар већ чврсто био на престолу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Павле је био поново слободан да путује: вратио се у Енглеску својим пријатељима и студијама.

У двадесет година које су уследиле између два светска рата, кнежевић

Павле је, поред уживања у својој животној страсти за сликарство у друштву таквих светских стручњака и пријатеља какви су били Бернард Беренсон и Кенет Кларк (Kenneth Clarke), остварио два важна циља.

Прво, у приватном животу, 1923. године се заљубио и потом оженио најстаријом ћерком грчког принца Николе и велике кнегиње Јелене Владимировне. Принцеза Олга је несумњиво била најлепша принцеза (а вероватно и млада жена) у Европи. Имали су троје деце, и најмлађе од њих, Јелисавета или Елизабета, данас је овде. У целом том периоду живели су у Београду у једном апартману у Старом двору (доста мрачном, али барем јефтиним). Међутим, као своју кућу за одмор, реновирао је лепо имање у Бохињу, на Бледу, у подножју Јулијских Алпи, где су он и кнегиња Олга примали у госте небројену фамилију и пријатеље. У тој кући је 1933. гроф Тириншки (Toerring) срео Олгину млађу сестру Елизабету и верио се с њом, и ту су се 1934. принц Џорџ од Кента и принцеза Марина заљубили једно у друго и верили.

Друго, у сфери дужности и обавеза, Павле је трпео стално разочарање због тога што краљ Александар никада није успевао да нађе прави начин да што боље искористи свог интелигентног, савесног и изнад свега лојалног брата од стрица у јавном животу. Тако се Павле, између 1928. и 1934. године, од своје воље бацио на задатак оснивања Музеја модерне уметности - животну улогу која му је савршено одговарала. Од владе је добио буџет од нула динара. За две године је од пријатеља и познаника напабирчио импресивну колекцију слика, укључујући и радове Пикаса, Лејверија (Lavery), Огастаса Џона (Augustus John), Роџера Фреја (Roger Fry), Стира (Steer), Тонкса, Актона (Acton), Симса, Бурна Џона (Burne Jones) и Линтоа (Lintot). (О вредности збирке може се само иагађати, али она не би могла бити мања од данашњих 200.000.000 долара.) Павле је именован за начелника свих музеја у Југославији. Али, Павлова амбиција да игра активну улогу у јавном животу ће бити остварена под стварно трагичним околностима и у најтурбулентнијем периоду европске историје.

У октобру 1934. године, краљ Александар је убијен у Марсељу, на почетку званичне посете Француској. У складу са жељама покојног краља, Павле постаје краљевски намесник. Ток његовог даљег живота биће у потпуности измењен.

Године намесништва биће у знаку двеју великих преокупација:

Прво, кнез Павле је веровао да му је дужност да ради на учвршћивању југословенског заједништва, и друго, да је одговоран да не дозволи да дође до клизања у фашизам. Свој први циљ је постигао успоставивши близак однос с Влатком Мачеком, вођом Хрватске сељачке странке, и с утицајним словеначким политичарем Антоном Корошцем. Свој други, не мање важан циљ је остварио онемогућивши фашистичке амбиције свог другог председника владе Милана Стојадиновића, да би на крају на његово место довео разумнијег и франкофилски расположеног Драгишу Цветковића, који је именовао Александра Цинцара-Марковића за министра спољних послова. Све то време одржавао је најближе могуће везе са британском владом. За њега је била велика утеха то што су оба британска амбасадора у Београду за време намесништва (Хендерсон и Кембел/Cambell) били пријатељи у које је могао да има поверења.

Међутим, иако је кнез Павле успешно остварио свој двоструки циљ код куће, његови напори да скрене пажњу британским властима на размере и природу амбиција нацистичке Немачке били су трагично и потпуно неуспешни. Приликом путовања у Лондон покушавао је да упозори на опасност коју је представљало Хитлерово отворено наоружавање и тражио је

финансијску и економску помоћ за земљу, али би увек бивао одбијен као претерано забринут због Немачке. Тако његови захтеви за војну помоћ нису наилазили на разумевање. Читав низ министара у британском кабинету (који је требало боље да зна, али који можда није могао да поднесе помисао о још једном европском пожару пошто је претходни тек прошао) исмевао је забринутост кнеза Павла због повампирења немачког и италијанског милитаризма и обраћао мало пажње на његове сталне захтеве за помоћ.

Истина је да је, барем у почетку, кнез Павле много више страховао од Италије под вођством Мусолинија и Ђана, који су финансирани тероризам и политичке интриге на Балкану, него од Хитлерових нациста, које је сматрао невоспитаним барабама чији су интереси били на другом месту. Ипак, како се Немачка приближавала рату, Павлове молбе енглеским пријатељима бивале су све очајније. Тим је неправеднија британска влада била — у тренутку када је Немачка освојила Чехословачку, Аустрију, Пољску и Француску и потом очигледно планирала продор на југ преко Балкана до Грчке (операција Марита) и после пет година одбијања свих захтева за војну помоћ Југославији - у свом очекивању да намесник и Крунски савет изврше национално самоубиство и сврстају се, почетком 1941, на страну савезника. Обавештајни подаци из Берлина су јасно говорили да је немачка врховна команда далеко одмакла с будућом операцијом „Барбароса“ - продором у Русију. Тако да је исправна тактика за Београд била (нарочито пошто су Мађарска, Румунија и Бугарска безусловно приступиле Тројном пакту) да покуша добити на времену да изазове што је могуће више закашњења у примени операције „Марита“, да би се највећи могући број немачких трупа задржао на југу, да не дозволи немачке трупе на својој територији, као ни пролаз ратног материјала. Тако се Цветковићева влада одлучила на политику одуговлачења преговора и чврстог инсистирања на предусловима за које су били убеђени да их Хитлер никад неће прихватити.

Преговори су трајали недељама, и кулминирали 4. марта, личним маратонским петосатним састанком кнеза Павла и Адолфа Хитлера. Седмога марта, Крунски савет једногласно инсистира на испуњењу трију основних предуслова (да суверенитет и територијални интегритет Југославије буду очувани, да неће бити пролаза немачких трупа и ратног материјала преко југословенске територије и да Југославија неће пружати никакву војну помоћ ни подршку). 19. марта, Хитлер прихвата све југословенске услове. Двадесетог пада коначна одлука Савета да се потпише, и 24. Цветковић и Цинцар Марковић путују у Беч. Двдесет петог, пре тачно 65 година, пакт је потписан. Уследила је трагедија за кнеза Павла и за Југославију, јер је 26. марта објављена вест о потписивању, у облику коначне пресуде: нису биле обелодањене најважније клаузуле споразума које су ослобађале Југославију обавезе да дозволи слободан пролаз немачким трупама преко своје територије. Другим речима, штампа је пропустила да нагласи да је принц Павле **једини међу шефовима још непокорених европских држава успео да обезбеди неутралност за преговарачким столом**. Успео је да осигура опстанак своје земље и да се не одрекне ни грама државног суверенитета. Међутим, новински извештаји су ствар другачије представили и **потписивање је постало велика пропагандна победа за Немце и смртна казна за углед, име и репутацију кнеза Павла**. Исте ноћи, воз кнеза Павла, који је био на путу за дворца на Брду код Крања, заустављен је и он је ухапшен. Пуч инспирисан из Британије збацио је намесништво у име младог краља Петра.

Име и углед кнеза Павла биће неповратно укаљани до краја његовог

живота. Биће означен као издајник Југославије и савезника. У енглеском парламенту ће бити наружен као квислинг и чак оптужен да је хтео да узурпира круну, да је лично фашист, да је љубоморан на краља Петра и да гаји личне амбиције.

Као британски поданик морам да кажем да ме је срамота како се поступало према овом часном и поштенем човеку.

Кнез Павле и његова породица су под британским надзором одведени прво у Египат, а потом у Кенију. На крају, фелд-маршал Смутс (Smuts) омогућио им је достојанствен излаз из те ситуације: у Јужну Африку. Када су коначно приватно били топло примљени од својих добрих пријатеља краља Џорџа и краљице Елизабете приликом њихове званичне посете Јужној Африци 1948, кнез Павле је закључио да су се стекле околности за повратак мирном животу у Европи.

Историја је данас, коначно, блажа према њему и успомени на њега. Најученији историчари који се баве овим периодом слажу се да је подстрекавши државни удар у Југославији, Британија, прво, убрзала напад немачких армија на Грчку. Затим, довела до практично тоталног уништења Београда и других српских градова у ваздушном бомбардовању Луфтвафеа. И треће, скратила закашњења и тиме смањила штету коју је операција „Марита“ изазвала за кампању у Русији. Његова визионарска упозорења британским министрима су сада доступна јавности. Чињеница да је до свог политичког краја предавао у руке британске амбасаде државне папире - док је дипломатско особље планирало његово свргавање - сведочи да је до краја веровао Британцима (и Англо-саксонцима уопште).

Чињеница да, иако је у одлучујућем тренутку његово поверење било тако драматично злоупотребљено, он никад није дозволио да то утиче на његово мишљење о пристојности система и друштва коме се толико дивео, говори изузетно много о његовом људском интегритету.

Кнез Павле је био велики српски и југословенски лидер и краљевски намесник, диван пријатељ Британије, прави „ренесансни принц“ и пример краљевске несебичности и поштовања дужности. Он је био, укратко, пријатељ кога сам волео и коме сам се дивео.

(Предео: Владимир Марјановић)